

Idei umaniste la Leonardo da Vinci

Gabriela E. DIMA

Key-words: *Humanism, Universal Man, responsibility, truth, love*

De multă vreme complexa personalitate a lui Leonardo da Vinci a rămas prizonieră în sintagma de *om universal*, prin care este, în general, definit marele spirit renescentist. Și este adevărat că Leonardo merită pe deplin un astfel de titlu dacă se are în vedere activitatea sa de artist, inginer, inventator, biolog, filosof, umanist. Este însă esențială, pentru a-l înțelege cu adevărat, o analiză atentă a sufletului ascuns în spatele generoasei etichete, analiză care să permită dezvăluirea armoniei gândirii lui Leonardo, teoretizată în limbaje diferite (artă, științe, pilde), dar care se reduce mereu la aceeași idee fundamentală de echilibru între om și lume. Pentru a-și păstra valabilitatea, definiția de *om universal* trebuie să depășească nivelul exterior al concretului și să se concentreze asupra spiritualității omului, evidentă în moralitatea cuvintelor sale care descriu, explică, proiectează o unică inspirație, o unică armonie.

Pentru a descifra această conștiință avem la dispoziție scrierile lui Leonardo, în cea mai mare parte notițe fragmentare, adunate cu grijă în codice¹, descifrate și publicate de filologi din țările prin care s-au împrăștiat manuscrisele și desenele sau schițele sale comentate. Din ele se desprinde clară, puternică și senină gândirea leonardiană, cu o forță a conștiinței pe care lumea modernă nu o mai are, un sentiment al responsabilității care oferă, din negura secolelor, o luminoasă lecție de morală.

Ilustrativă în acest sens este atitudinea lui față de propriile descoperiri. Leonardo afirmă că a găsit o modalitate de a sta sub apă (un fel de submarin), dar că nu intenționează să anunțe o astfel de invenție:

Și aceasta nu o fac publică și nu o dezvălui, din cauza naturii rele a oamenilor care ar comite asasinat în adâncurile mărilor, găurind fundul navelor și scufundându-le împreună cu oamenii care se află pe ele [E questo non pubblico o divulgo, per le male nature delli omini, li quali userebbono li assassinamenti ne' fondi de' mari col rompere i navili in fondo e sommergerli insieme colli omini che vi son dentro] (Lei. 22v, apud LDV: 352).

Marele creator de mașini sofisticate știe că orice descoperire este aducătoare de progres, dar decide să le ofere semenilor săi numai acele mijloace care pot aduce bunăstare fără a pune în pericol echilibrul de forțe stabilit de natură. Leonardo

¹ Pentru citatele din Leonardo, am folosit culegerea siglată LDV, indicând atât referința standard a codicelui citat cât și pagina din culegere.

înțelege, fără îndoială, că orice invenție înseamnă și o armă în mâinile celor care doresc răul și că aceștia nu pot fi împiedicați să o folosească. De aceea, conștient de responsabilitatea care îi revine ca inventator, refuză să creeze arme împotriva cărora nu se poate lupta. El consideră submarinul o descoperire periculoasă tocmai pentru că oamenii s-ar putea servi de ea pentru a scufunda navele rămase fără apărare în fața unei amenințări nevăzute, imposibil de combătut cu mijloacele oferite de cunoașterea vremii. În același timp, însă, scufundarea poate contribui la îmbunătățirea vieții oamenilor. Leonardo optează așadar pentru a face cunoscut un alt mod de a sta sub apă printr-o mască de scafandru, prevăzută cu un tub prin care se respiră și care dezvăluie astfel prezența unui om în adânc. Potrivit gândirii sale, submarinul ar trebui făcut cunoscut numai atunci când s-ar descoperi și ceva asemănător sonarului de astăzi, care să permită identificarea sa de către nave, menținându-se astfel echilibrul natural. Putem să nu fim de acord cu acest mod de a privi lucrurile, dar nu putem să nu ne întrebăm cum ar arăta lumea de azi dacă savanți precum Alfred Nobel sau Enrico Fermi ar fi gândit ca Leonardo.

Fără îndoială, fiecare creator este răspunzător pentru ceea ce mintea și voința sa produce, răspunzător în fața propriei conștiințe, a oamenilor și a lui Dumnezeu. Și cât de mult poate apăsa o astfel de responsabilitate o demonstrează instituirea, de către Alfred Nobel, a unui premiu pentru pace în încercarea de a compensa răul făcut de folosirea ucigașă a descoperirii sale. Ideea responsabilității îl preocupă pe Leonardo, care notează pe una din paginile sale un citat din *Etica* lui Aristotel: „Omul este demn de laude sau de reproșuri numai pentru ceea ce stă în puterea lui a face sau nu” [L’uomo è degno di lode o di vituperio solo in quelle cose che sono in sua potestà di fare e di non fare] (C.A. 289v.c, apud LDV: 92). Evul Mediu insistase asupra conceperii omului drept vinovat *a priori*, ca purtător al păcatului originar ce trebuia răscumpărat. Renașterea recunoaște păcatul lui Adam drept cauză a suferinței umane, dar consideră că omul este responsabil doar pentru ceea ce se naște în mod conștient din mintea și voința sa. Leonardo aderă și el la acest principiu în care Renașterea rezumă experiența morală a creștinismului: reinterpretarea liberului arbitru drept capacitatea dar și datoria omului de a judeca și de a-și asuma propriile acțiuni.

De altfel, relația lui Leonardo cu religia este profundă, el profesând în mai multe rânduri dragostea și supunerea față de Dumnezeu – forța fundamentală a lumii, numită de el, ca și de Dante, *motorul primar*². Paragraful cu care se deschide cea mai cunoscută și mai unitară scriere a lui Leonardo, tratatul *Despre pictură*, conține o invocare a Domnului, similară celei pe care poeții antici o îndreptau către Muză la începutul operelor lor. Leonardo anunță că va vorbi despre lumină și perspectivă și că va expune concluziile sale „așa cum va binevoi Domnul, lumină a tuturor lucrurilor, să-mi ilustreze mie, care scriu despre lumină” [Come si degnerà il Signore, luce d’ogni cosa, illustrare me, trattatore della luce] (C.A. 203r.a, apud LDV: 173). Iar într-o primă variantă, în locul tehnicului „să-mi ilustreze” Leonardo scrisese „să mă ilumineze” (cf. Flora 1948: 17).

² Exclamă Leonardo: “O mirabile giustizia di Te, primo motore!” Ash 24r, apud LDV: 261, în timp ce Dante se referă la Dumnezeu care însuflețește numindu-l “lo motor primo” (*Purgatoriu*, cântul XXV, v. 70).

Raportul lui Leonardo cu Divinitatea este tipic omului renascentist:

Eu mă supun ție, Doamne, în primul rând din dragostea pe care știu că trebuie să ți-o port, în al doilea rând pentru că tu știi să scurtezi sau să prelungești viețile oamenilor [Io t'abbidisco, Signore, prima per l'amore che ragionevolmente portare ti debbo, secondariamente che tu sai abbreviare o prolungare le vite a li uomini] (Fo. III 29r, apud LDV: 98).

Dragostea sa este, în fapt, recunoștință pentru viața care i-a fost dată, pentru viața pe care o trăiește. Iar cei care nu știu să aprecieze acest dar, crezând că pot obține imposibilul, înlocuind universul și pe Dumnezeu cu propria lor persoană, sunt pedeșiți prin însăși zădărnicia ambiției lor:

Celor ambițioși, care nu se mulțumesc cu darul vieții, nici cu frumusețea lumii, le e dat drept pedeapsă ca ei înșiși să-și facă viața chin și să nu se bucure de viață și de frumusețea lumii [Alli ambiziosi, che non si contentano del benefizio della vita nè della bellezza del mondo, è dato per penitenzia che lor medesimi strazino essa vita, e che non posseghino la utilità e bellezza del mondo] (C.A. 91 v.a, apud LDV: 617).

Pentru Leonardo există o realitate imuabilă creată (universul) și o altă realitate (natura) asupra căreia omul poate interveni accidental, prin invențiile sale. Omul nu poate crea esența lumii, nu i se poate substitui lui Dumnezeu, dar își poate începe opera acolo unde Dumnezeu s-a oprit. Așa se explică abilitatea umană de a descoperi instrumente și mașinării: dacă, prin natura sa, omul nu are aripi să zboare, el are, în schimb, inteligența care îi permite să și le construiască. Preluându-l pe Protagoras, Leonardo consideră că omul este măsura tuturor lucrurilor pământene, dar își acceptă propria limitare față de o forță superioară care îl domină și căreia îi mulțumește pentru că i-a permis să existe. Pentru că viața nu poate fi inventată de om, ci este dată de Dumnezeu.

Dovadă a prezenței divine este existența sufletului, acel ceva de necuprins din ființa umană, a cărei eventuală definire, demonstrare și înțelegere este datorită teologilor. În viziunea lui însă, sufletul este în strânsă legătură cu corpul:

Sufletul nu se poate nicicând descompune o dată cu descompunerea corpului, dar acționează în corp precum aerul care produce sunetul orgii unde, dacă se strică un tub, aerul nu mai produce un efect plăcut [L'anima mai si può corrompere nella curruzion del corpo, ma fa nel corpo a similitudine del vento, ch'è causa del sono de l'organo, che, guastandosi una canna, non resultava, per quella, del vento buono effetto] (Tri. 40v, apud LDV: 87).

E, într-un fel, o reluare a ideii de *mens sana in corpore sano* elevată însă către un plan moral, spiritual.

Respectul pentru corpul uman, pentru viața care i-a fost dată ca să adăpostească sufletul nemuritor este, așadar, obligatoriu. Omul nu are dreptul să ia viața altui om, adică să separe sufletul, de natură divină, de lăcașul minunat în care sălășluiește:

Gândește-te că acesta nu înseamnă nimic pe lângă sufletul care locuiește în această construcție care, oricare ar fi, e cu adevărat de natură divină. Așa că lasă-l să locuiască în opera sa după placul său, și să nu vrei ca furia sau răutatea ta să distrugă o astfel de viață pentru că, într-adevăr, cine nu o prețuiește nu o merită [Pensa questa essere nulla rispetto all'anima che in tale architettura abita e veramente quale essa si

sia, ella è cosa divina. Sicchè lasciala abitare nella sua opera a suo benplacito e non voler che la tua ira o malignità distrugga una tanta vita, che veramente chi non la stima non la merita] (apud Flora 1948: 16).

Și această afirmație a sa este interesantă, mai ales pentru că este făcută într-o perioadă când viața era puțin respectată

Leonardo are un puternic simț al vieții în sens pozitiv, ca rațiune a frumuseții lumii. Cu toate acestea, ea reprezintă un contrast continuu, pentru că se generează prin moarte, omul „construindu-și propria viață prin moartea altuia” [[l’omo] facendo a sè vita dell’altrui morte] (C.A. 76v.a, apud LDV: 96). Mai mult, o parte a sa, sufletul, trăiește cu dorința de a se reîntoarce la haosul primar din care a plecat:

Vezi, speranța și dorința de a se reîntoarce la haosul primar îl face pe om precum fluturele față de lumină, încât cu dor neîntrerupt, în sărbătoare, așteaptă mereu primăvara nouă, mereu vara nouă, mereu luni noi și ani noi, părându-i-se că ceea ce dorește, atunci când se împlinește, este prea târziu. Și nu-și dă seama că-și dorește propria degradare [Or vedi la speranza e ‘l desiderio del ripatriarsi e ritornare nel primo caos fa a similitudine de la farfalla a’ lume dell’uomo, che con continui desideri sempre con festa aspetta la nuova primavera, sempre la nuova istate, sempre e nuovi mesi e nuovi anni, parendogli le desiderate cose, venendo, sieno troppo tarde. E non s’avede che desidera la sua disfazione] (Ar. 156v, apud LDV: 59–60).

De aceea omul se găsește într-o continuă dialectică viață-moarte: „când voi crede că învăț să trăiesc, voi învăța să mor” [Quando io crederò imparare a vivere, e io imparerò a morire] (apud Flora 1952: 20). Singurul lucru pe care omul îl învață este să se apropie de moarte deoarece, cu cât mai mult își dorește viața, cu atât mai mult își așteaptă și moartea de care viața e inevitabil legată. Perspectiva ineluctabilă a morții este ceea ce dă frumusețe și sens lucrurilor pentru că, dacă oamenii nu ar avea ideea morții, nu ar avea-o nici pe cea a vieții. A trăi înseamnă a avea conștiința de a fi muritor.

Un alt paradox inerent naturii umane, văzută ca raport al contrastelor, este aspirația către fericire, care implică o profundă cunoaștere a nefericirii. Nu se poate accede la fericire decât prin suferință și nu se ajunge la suferință decât prin fericire: „Cea mai mare fericire va fi cel mai mare motiv de nefericire, iar perfecțiunea înțelepciunii motiv al prostiei” [La somma felicità sarà somma cagione della infelicità e la perfezion della sapienza cagione della stoltizia] (C.A. 39v.c, apud LDV: 95). Ca răul și durerea să nu existe, ar însemna să nu existe bucurie, așa cum fără moarte n-ar exista viața. Cu cât mai mare este capacitatea de a simți, cu atât mai intens este percepută durerea: „Acolo unde există mai multă simțire, acolo e cu mult mai mare, între suferințe, suferința” [Dov’è più sentimento, li è più, ne’ martiri, gran martire] (Tri. 23v, apud LDV: 81). Dar, în același timp, și bucuria. A percepe marea bucurie a vieții este, implicit, privilegiul marilor spirite. Acceptarea tragicului inerent în continua schimbare a lucrurilor înseamnă reducerea lui la o măsură umană. Cum binele, care conține răul, îi este superior pentru că poate să-l suporte și să-l definească, omul care poate vorbi despre durere o depășește, demonstrându-se mai puternic decât ea. Nu sunt mai sensibili cei ce plâng, ci cei care simt realitatea și poartă în suflet greutatea și responsabilitatea lumii. Iar această povară, pe care Leonardo o duce conștient, dă sufletului său o nuanță de melancolie, aceeași pe care o reprezintă în misteriosul surâs al Giocondei sale.

Trecerea inevitabilă a timpului este, de asemenea, unul din motivele dragi lui Leonardo, continuare a aceluia *fugit irreparabile tempus* virgilian. O recunoaște atunci când vorbește de frumusețea trecătoare a Elenei, de două ori răpită, de apa unui râu sau de antici monștri marini deveniți fosile: „O timp degrabă răpitor al lucrurilor create, câți regi, câte popoare ai distrus...” [O tempo, veloce predatore delle create cose, quanti re, quanti popoli hai tu disfatti...] (Ar. 156r, apud LDV: 59). Dar observațiile lui Leonardo nu se rezumă la trecut, ci cuprind și viitorul într-o viziune a sfârșitului naturii terestre, din care rămâne numai cenușă, în urma unui cataclism. Această idee a lui s-ar putea pune în legătură cu ceea ce mai târziu vor afirma oamenii de știință, și anume că încălzirea excesivă a planetei va duce la dispariția vieții pe Terra. Leonardo anunță diversele etape ale unei astfel de tragedii, în fraze cu ample imagini poetice în care se observă influența biblică:

Apele vor seca; ogorul mănos nu va mai da roade; nu vor mai fi câmpii cu holde îmbelșugate; animalele nu vor mai găsi iarbă proaspătă să pască și vor muri; și-i va lipsi mâncarea leului și lupului și celorlalte animale care trăiesc din pradă. Și oamenii, încercând zadarnic să-și caute adăpost, vor renunța, dispărând astfel specia umană. Și în acest mod roditorul pământ, pustiit, va rămâne gol și sterp. [...] Și, după ce va bate vântul rece și tăios, pământul va trece prin foc; atunci suprafața sa va deveni cenușă și acesta va fi sfârșitul vieții pe pământ [I fiumi rimarranno senza le loro acque; la fertile terra non manderà più le germoglianti fronde; non fieno più i campi adorni delle ricasanti biade, tutti li animali, non trovando da pascere le fresche erbe, morranno, e mancherà il cibo a' rapaci lions e lupe e altri animali che vivano di ratto; e agli omini, dopo molti ripari, converrà abbandonare la loro vita, e mancherà la generazione umana. E a questo modo la fertile e fruttuosa terra abbandonata rimarrà alida e sterile; [...] tanto che, passata la fredda e sottile aria, fia costretta a terminare collo elemento del fuoco. Allora la superficie rimarrà in riarsa cenere, e questo fia il termine della terrestre natura] (Ar. 155v, apud LDV: 56).

Dar, atent la prezent, la ceea ce este concret posibil, Leonardo declară că omului îi este suficient timpul care i-a fost dat pentru a-și îndeplini misiunea; atât omului în univers, cât și fiecărui om în existența sa individuală.

El nu acceptă ideea timpului care fuge cu rapiditate:

Pe nedrept se plâng oamenii de fuga timpului, acuzându-l de prea mare repeziciune, nedându-și seama că de fapt este de ajuns; iar memoria bună, cu care natura ne-a înzestrat, face ca orice lucru trecut de mult să ni se pară a fi prezent [A torto si lamentan li omini della fuga del tempo, incolpando quello di troppa velocità, non s'accorgendo quello esser di bastevole transito; ma bona memoria, di che la natura ci ha dotati, ci fa che ogni cosa lungamente passata ci pare essere presente] (C.A. 76r.a, apud LDV: 96).

Memoria așadar îi permite omului să readucă în prezent momente din trecut, în timp ce conceptului de viață scurtă îi opune ideea că „viața trăită bine este lungă” [La vita bene spesa lunga è] (Tri. 35v, apud LDV: 84). Și prin *trăită bine* înțelege *trăită merituos*. Stăpânirea, controlul de sine reprezintă triumful minții, al rațiunii, al voinței, al umanului asupra elementelor care ne leagă de natură, dar care sunt animalice: „Așa cum o zi folosită bine dă un somn plăcut, tot așa o viață folosită bine dă o moarte plăcută” [Si come una giornata bene spesa dà lieto dormire, così

una vita bene usata dà lieto morire] (LDV: 80). Iar această moarte plăcută este legată de amintirea pe care o lăsăm urmașilor, amintire care stă la baza conceptului de glorie:

Nu ne lipsesc nici modalitățile, nici căile de a împărți și măsura bieteale noastre zile, pe care însă trebuie să ne placă să nu le risipim și să nu le petrecem în zadar și fără de laudă, și fără a lăsa vreo amintire despre noi în memoria și în mintea oamenilor [Non ci manca modi nè vie di compartire e misurare questi nostri miseri giorni, i quali ci debba ancor piacere di non isponderli e trapassargli indarno e senza alcuna loda e senza lasciare di sè alcuna memoria nelle menti de' mortali] (C.A. 12v.a², apud LDV: 47).

O mașinărie ca ceasul este, pentru Leonardo, necesară pentru a le aminti oamenilor semnificația vieții lor, necesitatea de a răspunde pentru fiecare zi, pentru fiecare oră a timpului nostru. Pentru că, în lipsa unei valori umane pe care o dăm timpului nostru, aceste ore trec în zadar.

Această valoare însă necesită un efort îndelungat pentru că „Dumnezeu ne oferă toate bunurile cu prețul osteneții” [Iddio ci vende tutti li beni per prezzo di fatica] (An. AC. 24v, W. 12642, apud LDV: 609). Nimic nu se poate realiza fără muncă și, cum „cel mai mare bun este știința” [Il sommo bene è la sapienza] (Tri 2, apud LDV: 75), cel ce dorește să o posede trebuie să fie conștient de greutatea sarcinii pe care și-a asumat-o. Și aici ne reîntoarcem la omul de știință, la inventatorul care încearcă să-și definească propria superioritate: „Cu siguranță oamenii buni doresc să știe” [Naturalmente li omini boni desiderano sapere] (C.A. 119v.a, apud LDV: 170). Principiul aristotelic potrivit căruia ființa umană este înclinată către cunoaștere este reluat de Leonardo care adaugă adjectivul *buni*, pentru a sublinia valoarea morală a științei umane. Cunoașterea este, în viziunea sa, principala bogăție a sufletului, și este dată numai unora dintre oameni. Ceilalți interpretează realitatea înconjurătoare numai prin prisma unor eventuale avantaje concrete:

...și adeseori, când văd pe unii dintre aceștia că iau o lucrare în mână, mă întreb dacă și-o vor duce ca maimuța la nas sau dacă mă vor întreba dacă se mănâncă [E spesso, quando vedo alcun di questi pigliare essa opra in mano, dubitono si come la scimia sel mettino al naso o che mi domandi se è cosa mangiativa] (C.A. 119v.a, apud LDV: 170).

Lor le amintește Leonardo că

[...] nu se numește bogăție cea care se poate pierde; virtutea este adevăratul nostru bine și e adevărata răsplată a celui care o posedă; ea nu se poate pierde, nu ne părăsește înainte ca viața să ne lase [Non si dimanda ricchezza quella che si può perdere; la virtù è vero nostro bene ed è vero premio del suo possessore; lei non si può perdere, lei non ci abbandona, se prima la vita non ci lasci] (Ash. 114v, apud LDV: 94).

Oamenii buni, oamenii adevărați sunt cei care au capacitatea de a înțelege adevărul lucrurilor, de a-l cunoaște, de a-l urma și de a-l regăsi întotdeauna. Pentru că, oricum ar fi, „adevărul până la urmă nu se ascunde, simularea sa nu are valoare” [La verità al fine non si cela, non val simulazione] (W. 12700v, apud LDV: 132). Leonardo unește sensul adevărului cu cel al luminii. „Adevăr: soarele. [...] Nu există nimic ascuns sub soare” [Verità: il sole. [...] Nulla occulto sotto il sole] (W. 12700v, apud LDV: 132). Adevărul nu poate fi ascuns pentru că există în el o forță

care răzbate, așa cum lumina învinge întunericul. Adevărul este întotdeauna lumină, minciuna este opusul ei și, chiar atunci când este ascunsă în spatele cuvintelor, lumina adevărului o demască și o anulează. Credința lui Leonardo în adevăr este absolută tocmai pentru că ea coincide cu cunoașterea și creativitatea omului care, prin artă și prin invenții, acționează pozitiv asupra lumii așa cum face natura. Astfel, orice analiză a lui Leonardo ajunge la umanitatea sa absolută, la dorința sa de a găsi în lumea înconjurătoare tot ceea ce poate ajuta viața semenilor săi. Leonardo studiază zborul păsărilor, dar nu din interes pentru biologie, ci cu speranța că ar putea identifica o posibilitate de zbor pentru om. Acțiunile sale pleacă toate de la necesitatea de a umaniza toate activitățile omului prin stăpânirea naturii grație cunoașterii și capacității de a inventa și crea. Aceasta face ca științele umaniste – cărora li se adaugă pictura, concepută ca discurs mental –, creatoare ale autonomiei absolute a minții umane, să devină rațiunea primară a oricărei civilizații pentru că, dincolo de pasiuni, caută adevărul, care este Cuvântul. Viața e o continuă invenție, iar atitudinea lui Leonardo, arta, știința, versurile, proza lui sunt un mod de a trăi cu dorința de a inventa. Iar această pasiune creatoare apare în culorile, liniile și în expresivitatea mișcării din tablourile sale, ca și în știința sa, în invenții. Dar apare mai ales în cuvintele sale, oglindă a conștiinței unui mare spirit despre care Francesco Flora afirma că „este un geniu îndrăgostit de armonia cosmică vitală. Iată universalitatea sa cuprinsă în individualitatea sa” (Flora 1952: 49).

Filosofia umanistă plasează omul în centrul universului creat de Dumnezeu, iar Leonardo împărtășește această viziune pe care, însă, o completează. Pentru el, această poziție privilegiată pe care divinitatea i-a dăruit--o omului, îl obligă pe acesta să acționeze în armonie cu natura, cu binele, cu adevărul. Scopul unei vieți trăite în spiritul gândirii sale nu îl reprezintă avantajele materiale ci știința sau arta, adică ceea ce influențează pozitiv mintea și sufletul. Prin construirea unei serii de contraste, Leonardo propune așadar un model de conduită umană, în care responsabilitatea se opune răului reprezentat de inconștientă, recunoștința față de Dumnezeu se opune vanității, iar adevărul, care e lumină, i se opune minciunii aducătoare de întuneric. Datoria omului, pe care Leonardo și-o asumă, este de a căuta adevărul. Și cum „orice cunoaștere a noastră pleacă de la sentimente” [Ogni nostra cognizione prencipia da' sentimenti] (Tri. 20v, apud LDV: 81), înseamnă că a cunoaște și a servi adevărul e un act de iubire, iar această iubire este valoarea supremă pe care marele spirit renescentist o propune umanității.

Bibliografie

Izvoare

LDV = Leonardo, *Scritti scelti*, a cura di Anna Maria Brizio, Torino, UTET, 1952.

C.A. = *Codice Atlantico*, Milano, Biblioteca Ambrosiana.

Tri. = *Codice Trivulziano*, Milano, Biblioteca del Castello Sforzesco.

Ash. = *Codice Ashburnham* 2038 (A), Paris, Institut de France.

Lei. = *Codice Leicester*, Holkham Hall, Leicester Library.

Ar. = *Codice Arundel*, Londra, British Museum

Fo. = *Codici Forster*, Londra, South Kensington Museum

W. = *Fogli di Windsor*, Windsor, Royal Library.

An. AC, W. = *Libri dell'Anatomia*, în *Fogli di Windsor*, Windsor, Royal Library.

Literatură de specialitate

- Anceschi 1972: Luciano Anceschi, *Saggi di poetica e di poesia*, Bologna, Boni editore.
Bortolon 1965: Liana Bortolon, *Leonardo*, Milano, Mondadori.
Bulferetti 1966: Luigi Bulferetti, *Leonardo, l'uomo e lo scienziato*, Torino, Einaudi Cellini
Flora 1948: Francesco Flora, *Leonardo e il Rinascimento*, Milano, Malfasi.
Flora 1952: Francesco Flora, *Leonardo*, Milano, Mondadori.
Fumagalli 1959: Giuseppina Fumagalli, *Leonardo ieri e oggi*, Pisa, Nistri-Lischi.
Monti 1965: Raffaele Monti, *Leonardo*, Firenze, Sadea-Sansoni.

Humanist Ideas of Leonardo da Vinci

This paper intends to highlight the ideas that guided Leonardo da Vinci's life, his understanding of the world and of the human spirit as resulting from his writings. Despite the fragmentary character of the written thoughts of this *universal man* of the Italian Renaissance, a line of thinking can be well identified through the identification of a series of oppositions that result in the establishment of a behavioral model. Thus the man owes to his Creator and to himself to engage in a continuous quest of truth, intended as light, and of knowledge, intended as love. And love is the supreme asset that a true humanist should possess and share.

*Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
România*